

dagens vesper »Här är en betryckt som ropade...», den första i onsdagens »Hos Herren är nåd...», fredagens Magnificat-antifon »I Jesu namn...» samt andra antifonen i tisdagens laudes »Var mig nådig, Gud, var mig nådig...»; det upprepade »var mig nådig» har här givits ett synnerligen expressivt och inträngande uttryck i musiken. Flera vackra hymner ha tillkommit; särskilt kunna här bägge alternativen i såväl onsdagens som fredagens laudes nämnas.

Återstår att säga några berömmande ord om söndagens matutin, som utökats med två nya, utomordentligt vackra alternativa Venite-melodier samt med icke mindre än 10 nya responsorier. Av dessa ha 5 givits en mycket enkel responsorium breve-melodi, i alla 5 fallen densamma. Härigenom beredes en möjlighet också för tämligen föga tränade tidegärdssångare att utföra detta eljest rätt svåra parti i matutinen. De övriga 5 ha utformats som riktiga matutinresponsorier med traditionella melodier, vilka väl torde utgöra det musikaliskt allra praktfullaste i denna första del av Det svenska antifonalet, vilken härmed varmt anbefalles det svenska kyrkofolket. Det faktum att de återstående delarnas utgivande är beroende av hur stor spridning den första vinner bör väl sporra oss till särskilda ansträngningar för att få den spridd.

Ragnar Holte.

Det svenska antifonalet. Musiken till Den svenska tidegården. I. Utg. av kyrkoh. A. Adell och K. Peters. 221 s. Gleerups. hft. 21: —; klotb. 25: — kr.

Orglar och orgelbyggare.

Det är med mycket stort intresse man tar del av läkaren och orgelforskaren Einar Ericis senaste orgelartiklar i olika publikationer. Hans insats på den svenska orgelforskningens område torde icke kunna överskattas. Det är icke alltför vanligt, att en man så helhjärtat och med så goda förutsättningar griper sig an med en uppgift, som egentligen icke hör till hans fackområde. Genom hans

insats utföres en kulturgärning i stort, ett räddningsarbete, som måste få bestående värde.

Under år 1949 har dr. Erici generöst delat med sig av sina rika erfarenheter i flera av stiftens julböcker, varjämte han bidrar med en stort upplagd artikel i samlingsverket Linköpings Stift i Ord och Bild.

I huvudsak gemensam för de flesta uppsatserna är den inledande historiska framställningen, i vilken författaren ådagalägger stor historisk kunskap och mycken känsla för det säregna i orgelns väsen. Det är väl icke någon tillfällighet, att han gärna uppehåller sig vid sitt hemstift, Linköpings, och ett lyckligt sammanträffande synes det vara, att han just här haft en sådan guldgruva för sina forskningar.

I *Linköpings Stift i Ord och Bild* har han i artikeln »Orglar och orgelbyggare» ganska uttömmande karakteriserat olika epokers orgeltyp: Silbermannorgeln, utmärkt för den »äkt kyrkliga orgelklangen» genom förekomsten av stämmor med höga fottal och blandstämmor, korton och ljudande fasad; det tidigare 1800-talets orgeltyp, med mörkare, fylligare och vekare klanger, ökad användning av 8'- och 16'-stämmor och vidgade mensurer. Klart och åskådligt har han redogjort för den s. k. orkesterorgelns egenart och de nya idealen inom orgelbyggarkonsten, som uppkommo i slutet av förra seklet och varit förhärskande till omkr. 1930. Hans påpekande, att den klassiska orgelns vertikala dispositionsprincip ersatts av en närmast horisontell med övervägande 8'-stämmor och att det bästa beröm man vid detta århundrades början kunde giva en orgel var, att den »inte var en orgel» utan »en hel, fulländad orkester», torde även för den på detta område obildade lekmannen klargöra, varför denna orgeltyp är dömd till en snar undergång, där den ännu existerar. Ericis harm över orkesterorgelns kulmination i biograforgeln är förklarlig. Så mycket större glädje visar han över att den s. k. orgelrörelsen fått så många förespråkare i vårt land.

Intressanta äro upplysningarna om Linköpings stifts äldsta orglar, Risinge 1412, Linköpings domkyrka 1523 och Söderköping på 1500-talet. Med glädje konstaterar han den rika förekomsten av orglar i detta stift redan på 1600-talet. Omkr. år 1770 hade stiftet 123 orglar i sina kyrkor. Mot denna uppgift ställer Erici Skara-stiftets 19 trots nästan dubbelt så stort antal kyrkor.

I kronologisk följd redogöres för orgelförekomsten i stiftet från

1600-talets slut till våra dagar. 1700-talet betecknas såsom den verkliga storhetstiden inom svenskt orgelbyggeri med de båda orgelstäderna Stockholm — med Cahmanskolan — och Linköping — med Wistenius och hans efterföljare — i centrum. Av Johan Niclas Cahmans produktion återstår den ståtliga Österbom-fasaden i Linköpings domkyrka, nyligen restaurerad, och rester av ett par smärre verk. Inom stiftet avsatte dock Cahmanskolan, till vilka hörde den framstående Olof Schwan, ringa spår. — Jonas Wistenius, östgöte till börd, tillägnade sig under studier i utlandet något av den stil, som företrädde inom det Silbermannska orgelbyggeriet. En mängd, mestadels små verk, utgingo från hans verkstad, av vilka de i Västerviks S:ta Gertruds kyrka och i Skällvik torde vara de intressantaste och klangskönaste. Om Wistenius säger Erici, att han »var en mästare som intonatör, och klangen i hans orglar har i huvudsak den prägel, som angivits som karakteristisk för orgeln under orgelbyggeriets storhetstid, framförallt den ljusa, klara, sjungande principklangen.» — Ändå större än Wistenius blev kanske hans lärjungar och efterföljare Lars Wahlberg och framför allt Pehr Schiörlin. Den sistnämnde har åter blivit aktuell genom den bekanta Gammalkilsorgeln, nyligen renoverad och rekonstruerad, ett av de största verken på landsbygden vid 1800-talets början, samt det lilla men sällsynt klangsköna verket i Ö. Skrukeby, byggt 1794. Det sistnämnda var för c:a 10 år sedan utdömt men räddades i sista stund, en icke alltför sällsynt företeelse. De båda sistnämnda verken torde numera vara bekanta för en större allmänhet genom radioframföranden på Dr. Ericis initiativ.

I början av 1800-talet upphörde stiftets eget skolade orgelbyggeri, och samtidigt skedde detsamma i Stockholm. Erici betecknar denna tid som en nedgångsperiod för yrkesorgelbyggeriet i hela landet. I och med mästarna P. Z. Strand och Gustaf Andersson svingade det sig dock för en tid upp till en ny höjd, men den orgelstil de införde var den romantiska med mörkare stämmor och vekare klanger. Endast ett fåtal verk i stiftet äro signerade av dem. — I stället uppträdde nu bygdeorgelbyggarna i större antal. Flera av dessa, som av sin samtid betecknades såsom »fus-kare», ha av Dr. Erici framdragits i ljuset. Det är säkert hans förtjänst, att många av deras alster icke endast i Linköpings stift utan på många andra håll i landet räddats undan förgängelsen. Såsom ett bevis för det goda hantverk, dessa orgelbyggare

presterade, nämner Erici, att ungefär hälften av från denna tid bevarade orglar äro byggda av bygdeorgelbyggare.

Centrum för detta bygdeorgelbyggeri blev norra Småland, där de båda främsta representanterna Nils Ahlstrand och Sven Nordström, levde och verkade. Om den förstnämnde mera nedan. Sven Nordström hör till de gestalter, som efter att ha varit så gott som okända nu tack vare Dr. Ericis forskningar blivit föremål för stor uppmärksamhet. Det är därför icke omotiverat, att han ägnar honom en stor del av sin uppsats. Och att Erici har särskild kärlek till hans verk kan icke förnekas. Av Nordströms ca 40 orglar, av vilka huvudparten byggdes inom Linköpings stift, finnas hälften bevarade och nästan alla i förvånande gott skick. Erici betecknar honom som ett geni och ser orsaken härtill åtminstone delvis i den omständigheten, att han inte fick tillfälle till fackmässig skolning hos någon berömd orgelbyggare utan fick utveckla sin starkt individualiserade begåvning i full frihet. Nordströms stil är en syntes mellan den klassiska och den gammalromantiska. Av hans produktion torde det vara tillräckligt att nämna verken i Hult, Täby, Målilla och V. Eneby, tillkomna 1841—1850.

Med Sven Nordström och dennes mindre betydande broder Eric upphörde definitivt det berömda Linköpingsorgelbyggeriet, »som i mer än 150 år på ett så utomordentligt sätt fyllt stiftets stora orgelbehov och som i sin slutenhet och sitt trogna vårdande av de klassiska orgelidealen saknar motstycke i hela vårt land.»

Tiden från 1860 är orkesterorgelns tid. Denna orgeltyp kom att behärska orgelbyggeriet ända fram till mitten av 1930-talet. Linköpings stift utgjorde intet undantag. Den nya orgeltypen kallar Erici den nyromantiska till skillnad från den gammalromantiska under 1800-talets första hälft. I Linköpings stift byggdes under perioden 1860—1935 ett 120-tal verk enligt de nya principerna.

För den nya orgelrörelsen röjdes här som annorstädes väg av Albert Schweitzer. Det första tecknet i stiftet på en ny anda kan skönjas i den år 1927 av A. Mårtensson i Lund byggda orgeln i Styrestads kyrka utanför Norrköping. Såsom »ett djärvt experiment i orgelrörelsens anda» insatte han en Rauschquint 2 chor. I och med tillkomsten av Orgelrådet 1934 vann orgelrörelsens stil alltmer insteg i stiftet. Den nya orgeltypen benämner Erici den nyklassiska. Han uttalar sin tillfredsställelse med orgelrörelsens idéer men anser den icke fullt färdig. Stämdispositionen är ofta god, men åtskilliga intonationsproblem återstå att lösa.

Erici uppdelar stiftets orglar i tre grupper: 1) Orkesterorgeln eller den nyromantiska, representerande tiden 1860—1935. Ännu är denna den största gruppen med 90 orglar eller 42 % av hela antalet. 2) Orgelrörelseorglarna eller de nyklassiska, 1935 till nuvarande tid, inalles ett 60-tal verk, men denna grupp är stadd i stark ökning. 3) De klassiska och de gammalromantiska orglarna, från tiden före 1860. Denna grupp har ett 60-tal verk, mer än i något annat stift. C:a 80 % äro alster av stiftets egna orgelbyggare.

Den sista gruppen betecknar Erici såsom vår f. n. dyrbaraste orgelskatt. Och åtminstone hälften av stiftets gamla orglar räknas till vårt lands allra främsta orgelklenoder, som på sistone tilldragit sig stor uppmärksamhet både från inhemska och utländska orgelexperter.

Det bör tilläggas, att Dr. Erici ägnar stort utrymme åt beskrivning av fasadarkitekturen och gör detta med stor sakkunskap. Ett mycket rikt bildmaterial illustrerar den synnerligen värdefulla artikeln.

Sven Nordströms andliga frände, smålänningen Nils Ahlstrand, ägnas en specialartikel i *Linköpings Stifts Julbok 1949*, »Något om V. Hargsorgeln och dess mästare, orgelnisten Nils Ahlstrand i N. Solberga.» Ahlstrand hörde till de oexaminerade orgelbyggare, som av den samtida expertisen betraktades såsom »fuskare» men som efterlämnat verk av bestående värde. Han var organist i N. Solberga och byggde ett 15-tal verk, alla med en man. och ped. och ett genomsnittligt stämantal av $9\frac{1}{2}$ stämman. Enligt Erici förenade han i sitt orgelbyggeri den äldre klassiska stilen (bl. a. representerad av Wistenius) med den gammalromantiska, alldeles som Nordström, dock med tydligare övervikt för den klassiska än hos denne, vilket visar sig såväl i stämval som intonation, särskilt principalintonationen. Bekant är måhända det $8\frac{1}{2}$ stämmiga verket, byggt år 1823 för Järns kyrka i Växiö stift, numera i Bäckaby kyrka i Jönköpings stadspark. Hans största och bästa verk är orgeln i V. Hargs kyrka i Linköpings stift. Den är på 18 stämmor, 10 i manualen och 8 i pedalen.

Erici talar om den andaktsmättade klangen i Ahlstrands orglar och söker orsaken härtill bl. a. i hans starka religiositet. Han var en gammaldags kärnkristen och trogen bibelläsare. Osjälvisk, nitisk och pliktrogen framstår han i Ericis skildring som en man som arbetade mera av »kärlek till konsten än för egen vinning». Man frestas att härtill lägga, att den man, som dragit fram dessa

gamla mästare i dagens ljus och gjort dem bekanta för en större allmänhet, också arbetat av kärlek till konsten men ej för egen vinning.

Ett komplement till redan nämnda redogörelser för orgelbeståndet i Linköpings stift återfinnes i *Hällestadstidningen*, julen 1949, en mindre julpublikation, utgiven av Hällestads kyrkobrödrakår. Här redogör Erici för den f. n. obrukbara orgeln i Folkströms kapell i Hällestad, uppfört i mitten av 1800-talet. Orgeln har 8 stämmor, icke alla identifierade. Erici anser, att den torde härstamma från 1700-talets början. Dess upphovsman kan vara, säger han, Carl Hindersson i Ö. Harg, identisk med Carl Björling i Kristberg, byggare till den gamla orgeln i Vånga kyrka. Denne Hindersson-Björling avled 1743. Erici anser, att Folkströmsorgeln kanske är stiftets äldsta bevarade kyrkorgel, kanske det enda bevarade alstret i hela landet av vårt första inhemska, om ock enkla och amatörbetonade orgelbyggeri. Detta intressanta verk kommer att inom en snar framtid konserveras och torde bli föremål för mycken uppmärksamhet i fackkretsar.

En utomordentligt fascinerande läsning erbjuder artikeln »Johannes Magnusson i Nässja» i *Växjö Stifts Hembygdskalender 1949*. Den handlar om mästaren till Bäckeboorgeln i Småland, Johannes Magnusson (1804—75), bonden, som målade altartavlor i Hörbergstil, byggde »fortepianos», speldosor och »psalmpositiv» (ett, på vilket man kunde veva fram 257 psalmmelodier), läste Shakespeare och Tegnér och älskade Bach! Men först och sist var han orgelbyggare. Verkstaden hade han på sin gård Nässja i Lemnhults socken. Han representerade samma stilart som Ahlstrand och Nordström, syntesen av klassisk och gammalromantisk. På 26 år (1846—72) byggde han 23 verk med ett genomsnittligt stämantal av 12 stämmor.

Den mest välskrivna av alla Ericis artiklar, som här äro föremål för omnämnande, torde vara den i *Lunds Stifts Julbok 1949*. Den är betitlad »En orgelklenod i en skånsk ödekyrka. (Några blad ur Lunds stifts äldre orgelhistoria.)»

Utomordentligt intressanta upplysningar lämnas om Lunds stifts orgelhistoria fr. o. m. 1300-talet, från vilken tid landets äldsta orgeluppgift, gällande Lunds domkyrka, stammar. Det danska orgelbyggeriet synes under medeltiden och reformationstidens första århundraden ha varit avsevärt mera utvecklat än det svenska. Exempel härpå äro Genarpsorgeln, tidigare i Malmö S:t Petri

kyrka, numera i Malmö museum, det 24-stämmiga verket i Hälsingborgs Maria-kyrka från 1600-talets början, orgeln i Kristianstads Trefaldighetskyrka med den ståtliga barockfasaden, kanske den vackraste i vårt land, bevarad. Ända till 1600-talets slut hade dock Lundastiftet ett jämförelsevis ringa antal orglar i förhållande till landet i övrigt.

1700-talet blev här som annorstädes det svenska orgelbyggeriets storhetstid. Stockholms- och Linköpingsskolans mästare anlätades i mycket ringa utsträckning. Däremot byggdes åtskilliga verk av skånska bygdeorgelbyggare. Endast ett inhemskt verk finnes bevarat i stiftet från denna tid, det lilla 5-stämmiga verket från år 1769 i Falsterbo kyrka. Jonas Ekengrens arbeten i Båstad och Börringe räknar Erics till landets klangskönaste.

Av intresse äro anteckningarna om P. Z. Strands 61-stämmiga verk i Lunds domkyrka. Hans medhjälpare i detta arbete var norrlänningen Per Lund, född 1735. Han gick i lära hos P. Z. Strands fader Per Strand i Stockholm. Efter domkyrkoorgelns avslutande slog han sig ned i Lund som »snickare och orgelbyggare». Han byggde 10, mest små verk, av vilka 9 i Lunds stift. Erics framhåller, att Lund här avviker från den rådande romantiska stilen och mera återgår till de klassiska idealen. Han är en sannskyldig mästare, knappt stående den berömde Strand efter, i vissa avseenden honom t. o. m. överlägsen, och hans verk i Maglarp är »en av de sista manifestationerna — och en strålande sådan — av den klassiska orgelandan, innan orgelns förnedringstid bröt in över vårt land efter 1800-talets mitt.» Erics uttalar en önskan, att orgeln snart måtte kunna tagas i bruk, när Maglarps gamla kyrka åter blivit iståndsatt för gudstjänstbruk.

Icke utan förundran noterar man, att Erics endast genom att avlyssna principklangen i orgeln i Harakers kyrka i Västmanland kunde konstatera, att dess upphovsman var Lund och icke Strand, som man förut trott, ett antagande som sedan kunde verifieras genom arkivforskning. Utan tvekan imponeras man av en sådan lyhördhet för intonationen och anar något av hemligheten bakom Erics brinnande intresse och håg för orgelforskning, hans utomordentliga känsla för den äkta kyrkliga orgelklangen.

De här ovan nämnda artiklarna av Dr. Erics äro väl inspirerade av tidigare forskningar. Att mera torde vara att vänta av hans flitiga penna framgår av en artikel i tidningen *Gotlänningen* av den

1 juli 1949 med redogörelse för den inventering av Visbystiftets orglar, som Erici sommaren 1949 företog tillsammans med musikdirektör Valdemar Söderholm, Stockholm. C:a 80 kyrkor besöktes. Det största antalet orglar befanns vara från 1800-talet och början av 1900-talet, endast ett mindre antal från äldre tider. En del fynd gjordes dock. Däribland orgeln i Lau, egentligen huvudmanualen av den 34-stämmiga år 1774 för Visby domkyrka byggda orgeln på 3 man. och ped. Värda att räddas undan förstörelsen anser Dr. Erici vidare orglarna i Bunge, Lärbro, Bro, Västergarn och Hamra vara.

Det kan icke förnekas, att Sveriges kyrka, ja hela den svenska kulturvärlden står i utomordentligt stor tacksamhetskund till Dr. Erici för hans brinnande intresse för landets äldre orgelbestånd, ett intresse som förvisso icke endast betingas av museala synpunkter utan av stor kärlek till kyrkan och dess gudstjänstliv. Större ändå blir känslan av tacksamhet inför hans direkta positiva insatser till bevarande av värdefulla verk, som utan hans ingripande säkert hade skattat åt förgängelsen, ett arbete som icke utförts utan mycken möda och stora uppoffringar men som ock måste ha berett honom stor glädje.

O. Agrell,

Ny kyrkomusik.

Nykomponerad kyrkomusik och nya utgåvor av gammal sådan lämnar notpressarna i en jämn ström. Ibland för strömmen med sig förnämliga ting, som på ett angenämt sätt bryter av från allt det som faktiskt följer med av bara farten. (Se nedan i samband med H. Rosenbergs nya körkompositioner!) I en anmälan synes det mig vara mest objektivt att behandla numren efter komponisternas alfabetiska ordningsföljd.

Körmusik: Verner Ahlbergs melodi till Sv. ps. 447 »Bliv kvar hos mig» har utkommit i en trestämmig sättning av tonsättaren själv. Den torde vara lämplig för mindre körer att sjunga vid jordfästningar. »Låt oss fröjdas, glädligt sjunga» har behandlats av Birger Anrep-Nordin och har melodien i 3-takt efter 1697 års